

**WSPÓŁCZESNE
OBLICZA
PRZESZŁOŚCI**

WSPÓŁCZESNE OBLICZA PRZESZŁOŚCI

Redakcja

Arkadiusz Marciniak,
Danuta Minta-Tworzowska,
Michał Pawleta

Poznań 2011
Wydawnictwo Poznańskie

“This project has been funded with support from the European Commission (“Culture” 2007–2013 programme). This publication reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein”.

„Niniejszy projekt został zrealizowany dzięki finansowemu wsparciu Komisji Europejskiej (Program Kultura 2007–2013). Publikacja odzwierciedla wyłącznie stanowisko ich autorów, Komisja Europejska nie ponosi zaś odpowiedzialności za jakiegokolwiek wykorzystanie informacji zawartych w tejże publikacji”

Fotografia na pierwszej stronie okładki: Robert Demarczyk

Tłumaczenie abstraktów i streszczeń z j. polskiego na angielski oraz korekta tekstów angielskich: Joanna Haracz-Lewandowska za wyjątkiem tekstu 1 (Wprowadzenie) – Arkadiusz Marciniak

Tłumaczenie abstraktów i streszczeń z j. angielskiego na polski: Dariusz Błaszczuk

Recenzenci
prof. dr hab. Włodzimierz Rączkowski
prof. dr hab. Jacek Woźny

Redakcja

ISBN

Spis treści

Arkadiusz Marciniak, Danuta Minta-Tworzowska, Michał Pawleta

Współczesne oblicza przeszłości. Wprowadzenie.	9
(Contemporary faces of the past. An introduction — summary)	21

OBRAZY PRZESZŁOŚCI W PRAKTYCE ARCHEOLOGICZNEJ. PODSTAWY TEORETYCZNE

Henryk Mamzer

O archeologicznej autokreacji.	25
(On archaeological self-creation — summary)	37

Danuta Minta-Tworzowska

Człowiek i rzecz w perspektywie archeologicznej (czyli rzecz w perspektywie antropocentrycznej)	39
(Man and thing in archaeological perspective [or thing in anthropocentric perspective] — summary)	59

Sławomir Kadrow

Mitologizacyjny charakter teorii migracjonistycznych w archeologii — wybrane zagadnienia	63
(The myth of migrationist theories in archaeology — selected aspects — summary) .	78

OBRAZY PRZESZŁOŚCI W NARRACJACH TERAŹNIEJSZOŚCI

Michał Pawleta

Przeszłość we współczesności	83
(The past in the present — summary)	100

Bogusław Gediga

Zmienność w obrazowaniu przeszłości	103
(Changeability in presentation of the past — summary)	112

<i>Anna Zalewska</i>	
Archeologiczny „palimpsest” jako specyficzna postać interakcji terażniejszości Z... ..	115
(Archaeological „palimpsest” as a specific form of the present interacting with... — summary).....	130
<i>Dawid Kobiątka</i>	
Społeczny wizerunek archeologii — o rzeczywistości w fikcji	133
(The social face of archaeology — on reality in fiction — summary)	146
<i>Nina Schücker</i>	
The faces of Arminius: The Battle of Teutoburg Forest in the German public .	149
(Oblicza Arminiusza: Bitwa w Lesie Teutoburskim w odbiorze niemieckiej opinii pub- licznej — streszczenie)	173

OBRAZY PRZESZŁOŚCI I ICH SPOŁECZNA KONSUMPCJA

<i>Lech Czerniak</i>	
Dla kogo są wykopaliska? Profesjonaliści i społeczeństwo	177
(Who are excavations for? Professionals and society — summary)	185
<i>Anna Grossman</i>	
Społeczne oczekiwania a rzeczywiste potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowe- go w Biskupinie.....	187
(Social expectations versus actual needs of cultural heritage protection in Bisku- pin — summary)	201
<i>Anna Grossman, Wojciech Piotrowski</i>	
Rezerwat archeologiczny w Biskupinie. Czas transformacji	205
(An open-air archaeological museum in Biskupin. A time of transformation — summa- ry)	214
<i>Jarosław M. Fraś, Marek Skubisz, Marek Materna</i>	
Osada VI Oraczy w Bochni — archeologia w służbie turystyki	217
(Osada VI Oraczy in Bochnia — archaeology in the service of tourism — summary)	227
<i>Michał Pawleta</i>	
Odległa przeszłość w życiu współczesnego człowieka. Przypadek góry Ślęży ..	231
(On the role of a [distant] past in a life of present-day people: a case study of Ślęża Mountain — summary).....	251
<i>Kostas Kasvikis, Eleutheria Theodoroudi, Aggeliki Tsopela, Kostas Kotsakis</i>	
Making alternative meanings from the past: approaches to cultural diversity in Greek museums.....	253
(Tworzenie alternatywnych znaczeń z przeszłości: różne podejścia do różnorodności kul- turowej w greckich muzeach — streszczenie)	264

<i>Piotr Maliński</i>	
Wybrane aspekty społecznego odbioru archeologii na sudańskiej prowincji. Badania etnologiczne nad ekspresją plastyczną dzieci z plemienia Manasir . . .	267
(Selected aspects of the social perception of archaeology in the Sudanese province. Ethnological surveys on artistic creativity among the Manasir children — summary) . . .	283
<i>Małgorzata Trelka</i>	
Korzyści społeczne popularyzacji archeologii na przykładzie Gdańska	287
(Presenting archaeology to benefit communities — developing Gdańsk as a case study — summary)	301
<i>Rafał Zapłata</i>	
Przeszłość w dobie technologii cyfrowych — cyfrowe oblicza przeszłości	305
(The past in the era of digital technology — the digital face of the past — summary).	320
<i>Agnieszka Mączyńska</i>	
Archeologia i media — małżeństwo z rozsądku	323
(Archaeology and the media — a marriage of convenience — summary)	330

Making alternative meanings from the past: approaches to cultural diversity in Greek museums

Abstract: This paper explores the concepts of cultural diversity and social exclusion through the prism of the individuality of diverse social groups, including immigrants as well as groups of different religion, ethnicity and language, in the framework of the educational policies and the museological approaches of Greek archaeological museums. To fulfil this task an interdisciplinary approach is adopted and aspects related to anthropology, archaeology education and museum studies are involved. The cases that are presented and discussed in this paper belong to two categories, related to educational initiatives and activities implemented by Greek archaeological and other types of museums and cultural institutions: (a) addressed to excluded cultural groups in Greek society, and (b) focusing on cultural interaction and the invisible past. It is concluded that a few but courageous steps have been taken by museums, institutions and other NGOs in Greece, addressing the issues of social exclusion in the present and cultural difference in the past. Despite this, it is acknowledged that classical antiquity still retains its powerful role in defining very firmly the museological approach of space and time in the majority of Greek museums. As a result, a critical synthesis of the past and a self-reflective archaeological discourse is essential and involves cultural diversity in the making of alternative meanings of the past in the context of Greek museum education and outreach programmes.

Keywords: cultural diversity, museum, archaeology, education, social exclusion

Abstrakt: Artykuł omawia zagadnienie znaczenia różnorodności kulturowej i wykluczenia społecznego przez pryzmat indywidualności różnorodnych grup społecznych, w tym imigrantów oraz grup o różnej tożsamości religijnej, etnicznej i językowej, w perspektywie polityki edukacyjnej oraz różnych podejść stosowanych w greckich muzeach archeologicznych. W celu realizacji tego zadania przyjęto metodę interdyscyplinarną, uwzględniającą różne aspekty nawiązujące do antropologii, archeologii, edukacji oraz studiów muzealnych. Prezentowane i omawiane w niniejszym artykule przykłady należą do dwóch kategorii, związanych z inicjatywami i działaniami edukacyjnymi, stosowanymi przez greckie muzea archeologiczne oraz inne muzea i instytucje kulturalne: (a) adresowanych do wykluczonych w greckim społeczeństwie grup kulturowych, oraz (b) koncentrujących się na wzajemnych oddziaływaniach kulturowych i na niewidocznej przeszłości. Na tej podstawie można stwierdzić, że muzea, instytucje i organizacje pozarządowe wykonały do tej pory zaledwie kilka, ale za to odważnych kroków, związanych z zagadnieniem współczesnego wykluczenia społecznego oraz różnicy kulturowej w przeszłości. Pomimo to zwraca się uwagę, iż starożytność klasyczna ciągle odgrywa znaczącą rolę w bardzo wyraźnym kształtowaniu muzeologicznego podejścia do czasu i przestrzeni w greckich muzeach. W konsekwencji zasadnicze znaczenie ma krytyczna synteza przeszłości oraz refleksyjny dyskurs archeologiczny, który w kontekście prowadzonych przez greckie muzea działań oraz

programów edukacyjnych powinien uwzględniać zróżnicowanie kulturowe w tworzeniu alternatywnych znaczeń przeszłości.

Słowa kluczowe: różnorodność kulturowa, muzeum, archeologia, edukacja, wykluczenie społeczne

Introduction: diversity, exclusion and the Greek past and present

Cultural diversity and variability of cultural perspectives is an integral feature of human existence. Arguments on the value of cultural diversity emphasise that it supports a range of options and choices; there is an inescapable and legitimate right to have a culture; it creates a varied, aesthetically pleasing and stimulating world; and reinforces individuality, progress and healthy competition among cultures. Recent pluralistic views on this issue enrich these arguments. Cultural diversity is an important constituent of the human condition; it makes people appreciate culture as a product of different influences, open to different interpretations. Moreover, cultural diversity enables different cultures to develop a mutually beneficial dialogue and enhances cultural pluralism (Parekh 2000, 165–172).

Although the existence of different cultural, linguistic, ethnic or religious groups is merely a reality for any modern country, most governments tend to adopt policies of assimilation and suppression of people's cultural and ethnic identities leading to their marginalisation, inequality and disadvantage. The term “social exclusion”, widely adopted in the last three decades, describes the dynamic process of someone being excluded from any of the social, economic, political and cultural systems that determine the social integration of an individual in a given society (Sandell 1998, 405).

The multifaceted dimension of cultural differences has also been a major obstacle to the “nation building” discourse and as a consequence cultural diversity of past societies usually remains silenced for the sake of a concrete and solid cultural structure, considered more appropriate for moulding the national consciousness. The role of archaeology is crucial in this process as it underlines the cultural dimension and the significance of the national past in a more tangible and visible way (Jones 1997). The Greek case is indicative and has been recently discussed in depth (Kotsakis 1991; 1998; 2003; Hamilakis, Yalouri 1996; Hamilakis 2007; Damaskos, Plantzos 2008). Classical heritage, as early as the formation of the Greek state, acquired a symbolic value in reinforcing modern Greek identity, and archaeology became from the very start a “national discipline” providing powerful historical arguments for supporting national claims. In the course of the 20th century Greek archaeology has worked broadly in the same direction and, in spite of the recent critique, the classical past has retained its role as a powerful mechanism for the national agenda. The political conflict on the “Macedonian issue”, the claim for the restitution of the so-called “Elgin marbles” and the debate on the construction of the new Acropolis Museum in Athens (Kotsakis 1998; Hamilakis 2007, 125–167, 243–286) can be cited as recent expressions of the strong ideological significance expressed in the archaeological discourse of Greece.

The strong ideological dependence on the past may explain why cultural diversity in the political, public and educational field is, at times, still considered an annoying

reality. This attitude tends to overlook the fact that modern Greek society has always been diverse and multicultural, comprising of various linguistic and religious groups, such as Muslims, Pomaks, Catholics, Jews, Christian and Muslim Gypsies, Vlachs, Arvanites, Armenians, Slavophones (Tsitselikis, Christopoulos 1997; Empeirikos *et al.* 2001; Clogg 2002). On the other hand, it has been argued that a homogenising political process, focusing on certain cultural and educational aspects, started immediately after the foundation of the Greek state in the early 19th century and ended during the second half of the 20th century (Herzfeld 1982; Milios 1997). A homogenous and solid Greek national framework was thus formed, in which no place for discontinuities nor ruptures was left, and in which a negative attitude towards cultural diversity was often expressed (Papataxiarchis 2005, 50–51). In this framework, the single cultural perspective of the education policy clearly reflects the negative perception of multiculturalism (Damanakis 1998; Markou 2001, 61–68). In the same context of Greek education, the reproduction and dissemination of accounts of the past that have been described as ideologically biased and ethnocentric (Frangkoudaki, Dragona 1997) stem from a similar perception. As a matter of fact, it can also be traced in broader public opinion, as documented in the case of a visitor's survey of Athens' national museums (Caftantzoglou, Toundassaki, Frydakakis 2005).

During the 1990s the monocultural orientation of Greek politics, society and education was seriously challenged by an unexpected outbreak of cultural diversity as a result of the collapse of the communist bloc, the reemergence of Balkan nationalism, the break-up of Yugoslavia and the USSR and the fundamental consequences of Globalisation. Very quickly, in addition to the previous diverse groups, a massive flow of immigrants, refugees and the repatriated coming from neighbouring Balkan countries (Albania, Bulgaria, Romania), the ex Soviet Union, Asia and Africa turned Greece into a considerable immigrant "reception" country (Amitsis, Lazaridis 2001; Marvakis *et al.* 2001; Pavlou, Christopoulos 2004). As a result, dramatic changes in terms of population synthesis, manpower and school attendance occurred, despite the State's contradictory handling of the immigration policy and the fact that in many cases the diverse groups were statistically "invisible" (Baldwin-Edwards, Fakiolas 1999; Papataxiarchis 2005, 40, 45). In fact, the numbers of legal immigrants have risen up to 7 percent of the total population, according to the 2001 Census¹, without including the repatriated Greeks coming from the former Soviet countries and the constant flow of the illegal transportation of immigrants and refugees. The consequences of this outbreak of cultural diversity were fundamental for the educational and cultural sectors of the country. The scope of this paper is to explore cultural diversity and social exclusion through the prism of the individuality of groups, including immigrants as well as groups of different religion and ethnicity, in the framework of the museological approaches and the educational policies of Greek museums and other cultural and educational institutions and NGOs in the last 20 years.

¹For numbers and further statistics see the Final Report (2004) of a study conducted by the Mediterranean Migration Observatory UEHR, Panteion University for the IMEPO (Migration Policy Institute) of Greece (http://aei.pitt.edu/2870/01/IMEPO_Final_Report_English.pdf, accessed 8. 02. 2010).

The research project: identifying cultural diversity in Greek museums

In the context of the ACE project (Archaeology in Contemporary Europe. Professional Practices and Public Outreach), research was undertaken regarding museum outreach and education programmes in Greece through the prism of cultural diversity in the process of making alternative meanings of the past. This task, apart from the anthropological perspective outlined in the introduction, requires an interdisciplinary approach regarding museum studies, archaeology and education. Recent approaches in archaeological theory underline the fact that artefacts display ideas, symbols and elements of difference, and recognise that material culture reflects a complex and multifaceted record of dynamic human interaction and cultural plurality, despite essentialist interpretations of the past. The archaeological research agenda incorporates the consideration of diversity within a society and identifies how material culture was manipulated in the past to express social constructions, such as race, ethnicity, gender and class (Patterson 2001; Edwards, McCollough 2007). Finally, it recognises the importance of the communication and representation of archaeological knowledge, stressing that diversity in the past remains invisible or intentionally excluded in education and museum exhibitions (Stone, MacKenzie 1990; Stone, Molyneaux 1994). Museums, on the other hand, are challenged to cope with multiculturalism and cultural diversity recognising that the economic, political and social exclusion of diverse groups is also reflected in the museum communication policy. Many contemporary museums are changing their mode of operation to combat social exclusion, addressing issues of access to services, participation, representation within collections and exhibition of people's different histories and cultures (Hooper-Greenhill 1997; Lidchi 1997; Sandell 1998; 2002; Dodd, Sandell 2001, Crooke 2007, 81–94). As a matter of fact, museums are expanding their social responsibility, reconsidering themselves as agents of social change, catalysts of social regeneration and as vehicles for the empowerment of marginalised communities (Sandell 1998; 2002). Finally, the educational perspective is a significant tool in the process of acquiring alternative meaning from the past based on cultural diversity. Since the 1960s five different approaches have been developed for the educational management of cultural diversity and multiculturalism — the “assimilation”, “integration” and “multicultural” policies, followed by the “anti-racist” and the “intercultural” approach — ranging from the flattening process of acculturation and mutual tolerance of the diverse groups to approaches that work against discrimination, reinforce equality and promote the recognition and respect of the naturalness of cultural difference in society (Fyfe, Figueroa 1993; Woodrow *et al.* 1997; Markou 2001, 215–246).

During the last 30 years in Greece a growing educational policy has been developed by museums and other cultural institutions targeting different types of audiences (Kokkinos-Alexaki 2002; Ministry of Culture 2002; Nikonanou-Kasvikis 2008). One of the most typical elements of Greek archaeological museums' public education and outreach is the development of educational programmes for the students of Primary and Secondary education (Kasvikis *et al.* 2002; Nikonanou 2002). Among these numerous educational activities very few were identified as suitable for the purposes of

our research project regarding cultural diversity, both in terms of target groups or the content and the approaches adopted. This led to the expansion of the inquiry range to other types of public and private museums that exhibit material culture (ethnographic, folk museums) and to institutions and NGOs that support educational activities on cultural diversity in the past and present.

The identification of the museum educational policy was based on literature and other published material, as well as internet research and the AUTh research data (Andreou, Kotsakis 2002). It must be noted that the absence of detailed publications on certain educational activities made the analysis of their rationale and characteristics difficult, a problem that was surpassed via interviews and personal communication with museum staff. The educational activities concerning cultural diversity that will be presented and discussed further below belong to two research sections and are related to:

- a. initiatives and activities focusing on cultural groups, excluded from museums, and
- b. initiatives and activities on cultural interaction and the “invisible past”.

A. Initiatives and activities focusing on excluded cultural groups

It is a fact that the educational initiatives of Greek museums mainly concentrate on typical school groups — most of them integrated in terms of ethnicity and language — and thus contribute, unintentionally, to the reproduction of “assimilation”, or at least an “integration policy” towards multiculturalism. On the other hand, certain exceptions of educational activities that focus on diverse cultural groups were documented. These were thoroughly analysed as far as they represent attempts that challenge a “single-cultural” perspective for understanding the past and despite their limited numbers have some interesting features concerning duration, content, methods and target groups, in terms of age and social status (Tsopela 2008).

Most of these educational activities are addressed to a single “excluded” group, such as gypsies and repatriated people of Greek origin coming from the ex-USSR, both adults and children, and were implemented by the Greek Ministry of Culture and its related institutions and departments. These attempts are in tune with State policy concerning these groups, in terms of education, health, employment and accommodation. For example, there was a campaign to integrate gypsies — a commonly socially excluded group — in Greek society over the last few years via national in-service training seminars and integration education programs, the results of which are under discussion. On the other hand, the ex-USSR repatriated Greeks, despite the discrimination they suffer in general from Greek society (Kasimati 1998), appear to be more privileged culturally than other groups, such as immigrants, as they are the only culturally diverse group that has the advantage of a free “cultural card”. It is not a coincidence that the themes of educational activities addressed to that group are mainly focused on their Greek origins. On the contrary, a lack of action for immigrants is noticed, a condition that, according to the Ministry of Culture’s documents is due to their dissimilarity and dispersion as a group. However, this is in deep contrast with

the museum education initiatives undertaken for the diverse groups mentioned above, which are approached via their associations, a strategy that is not adopted for the immigrants, despite the existence of a series of non-governmental support organisations and other solidarity movements.

For the students of the Muslim minority of Western Thrace, educational programmes were addressed by the Ethnological Museum of Alexandroupolis, Thrace but the most interesting attempt was the educational programme “Culture as a medium of social inclusion”. This initiative was implemented by the Department of Educational Programmes and Communication, Ministry of Culture, and concerned Muslim children living in the centre of Athens. It was a pioneering interdisciplinary project, implemented for two years in several museums and archaeological sites that gave the socially excluded Muslim children the opportunity to understand and give meaning to the past via their own lingual, social and cultural background and their personal agendas (Gotsis, Chrysoulaki 1996; 1997).

Little work has been done for legal or illegal refugees, while for the immigrants, some cross-cultural initiatives were implemented by NGOs activated in Athens and Thessaloniki. In Athens, the NGO “Piso Thrania” in the context of the language courses for immigrants introduced educational visits to the archaeological site and the museum of Keramikos. In Thessaloniki, the NGO “Odysseas” implemented an educational project for adult immigrants that aimed to highlight the common cultural features that are signified by the monuments of Thessaloniki, historically a multicultural city. The participants in that project interpreted through their own cultural background the archaeological and historical framework of the “host” city and identified, via visiting museums, monuments and archaeological sites, the elements of a shared cultural tradition (Kasvikis *et al.* 2007). Most initiatives for refugees and immigrants have had a sporadic character, but recently some more sophisticated activities have taken place in Greek museums, involving a more engaging approach towards diverse communities: the 2008 event “Mosaic of cultures” by the Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki (Katsanika, Gavriilidou 2008) and the 2009 programme “Cultural Actions for integration” by the Museum of Cycladic Art, Athens². Both initiatives introduced a joint collaboration between museums, NGOs and/or other cultural institutions, aimed at presenting aspects of the cultural backgrounds of vulnerable social groups to the Greek public and, at the same time to provide access to the museum collections for children, women and families of refugees, immigrants and the repatriated, promoting the awareness of multiculturalism and social integration.

Finally, it is worth mentioning that art museums and galleries also attempt to provide access to diverse and socially excluded groups (immigrants, ex-USSR repatriated Greeks, gypsies) via educational programmes. The most interesting, in terms of material culture, was the educational programme “Children of today planning a museum for the children of tomorrow” for immigrants and repatriated students in the Komantareios Gallery, Sparta. Participants in this project were asked to bring their own

---

² See: <http://www.cycladic.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=109&clang=0>, accessed 12.05.2010.

favourite artefacts from their country of origin and to create an exhibition, explaining their meaning to future children in 150 years' time. (Kakourou-Chroni 2005, 75–77).

The consequences of the multicultural landscapes created in Greece during the 1990s led to the foundation of the “Department of Intercultural Affairs” under the Directorate of Modern Cultural Heritage, Ministry of Culture. According to its legal framework, the aim of the Department is the research and documentation of the cultural features of the diverse groups living in Greece. In practice, the Department is developing a series of intercultural and strengthening activities (guided tours in museums, educational programmes, seminars) focusing on certain diverse groups (gypsies, ex USSR repatriated Greeks, immigrants) and aimed at their integration in Greek society (Tsopela 2008).

Analysing the museum educational policy, some interesting features concerning the duration and the type of activities were identified. Isolated, short-lasting and fragmentary educational attempts do not seem to provide fundamental opportunities for the diverse cultural groups to understand and interpret the past based on their own cultural criteria. On the other hand, some educational initiatives attempted to build a constant relationship between the cultural institutions and the members of the diverse communities. These educational activities, in terms of content and historic periods seem to focus on recent folk culture, rather than antiquity. The reason behind this thematic orientation is that the recent Greek “traditional” culture presented in folk and ethnographic museums is considered more appropriate for bridging the gaps between culturally diverse groups and the “dominant” Greek culture. Despite the preference for the recent past, in some instances a multi-period angle was utilised on the programme content and a more holistic approach was achieved. A period such as prehistory, devoid of ethnic connotations, was considered essential for a cross-cultural approach, as far as it signifies a period of common cultural trends and needs between societies. The Medieval period — or rather the “Byzantine” in south-eastern (Mediterranean) history and archaeology — is also involved in the content of some of the educational attempts. The Byzantine era as a characteristic multicultural period can contribute by stressing the cultural elements that connect the various groups, beyond race, religion and cultural differences. A crucial point in some of these educational attempts is the issue of memory negotiation and the function of monuments and artefacts as fields of symbolic value to the present. As for the educational approaches the most successful programmes in the process of negotiating cultural diversity adopt a cross-scientific approach or promote collaboration with various institutions and sectors, museums, as well as schools and NGOs.

B. Initiatives and activities on cultural interaction and the “invisible past”

The second issue contains valuable insights on representations and perceptions of cultural differences in the past created by Greek museums and other related institutions. The activities in this regard are primarily connected with ethnological museums that document and exhibit diverse groups while other types of museums in Greece attempt

to present the material culture as a field of contact, exchange and interaction between different cultures and communities in the past.

The only museum in Greece devoted to the presentation of “exotic” cultures is the Museum of Asiatic art in Corfu which has recently introduced its first educational programmes for primary education students. On the other hand, cooperation between the Directorate of Modern Cultural Heritage and the National Museum of China has led to the exhibition “Journey to the China of Tang: the Golden Age, 7th-10th century, AD”, hosted by the Byzantine and Christian Museum of Athens, where educational activities for students were implemented and education material was produced (Gotsis 2008, 47).

Despite the long-lasting Ottoman period and its rich material residues in Greece the only museum presenting this epoch opened very recently (2004). The Museum of Islamic art, a branch of the Benaki museum, presents material culture that documents the evolution of Islamic religious art, during the 7th-19th centuries, in its wider geographical contexts. The educational material and activities emphasise the artefacts as elements of applied art and highlight their aesthetic quality. The artefacts are detached from any other values concerning social, political or religious function and as a result the correlation of the collections with the Islamic past of Greece remains untouched as a defined educational goal, left to the teachers’ initiative.

There are currently two museums, regarding Jewish history in Greece: the Thessaloniki Jewish Museum and the Greek Jewish Museum, Athens. These museums present an excluded past that raises issues of multicultural identities and the memory negotiation of a significant aspect of modern Greek history that remains silent to the public (Oikonomou 2005). Both museums provide a variety of educational activities, especially the Greek Jewish Museum, aimed at different target groups and adopting a cross-cultural perspective: the history of the Jewish community in the context of Greek history, the cross-cultural interrelations between the two communities and the dramatic fate of the Greek Jews during the Holocaust are highlighted (Treveza-Sousi 2002; Nikonanou 2006). It is worth pointing out that the educational policy of the two museums does not appear to have a great impact on the education community, not only because of the lack of any correlation to the school curriculum. An interesting educational programme entitled “Sacred texts: Tora, Koran, Gospel”, in cooperation with the Greek Jewish Museum, the Museum of Islamic art and the Byzantine-Christian Museum, attempted to connect the Primary education curriculum with the collections of the three museums concerning the materiality of the sacred texts. For the “Roma” (Muslim gypsies) of Western Thrace, Greece the foundation of the “Basketry Museum of Komotini” intended to present, via the traditional basketry craft of the Roma of Greece, Bulgaria and Turkey, the cultural distinctiveness of this excluded diverse group living in the Greek borders. The museum education policy includes an educational guided tour of the museum and the distribution of a related educational video to schools.

A series of educational initiatives focusing on the “silent” pasts of the diverse groups living in Greece were introduced by the “Directorate of Modern Cultural Heritage”, Ministry of Culture, aiming to contribute to their integration by distributing

educational material to schools. The more notable attempts were: (a) a teachers' pack ("Pontos and Silver: the gift of earth") for the ex-USSR repatriated Greeks produced in collaboration with the Benaki museum, (b) a project to record and document photographic collections concerning the history and culture of the Greek gypsies and (c) a teachers' pack for the same group (Tsopela 2008).

A cross-cultural perspective is identified in the long-running educational touring exhibition "The birth of writing", an educational initiative from the Ministry of Culture that boosted the museum educational policy in the Greek context during the 1980s. From the initial educational exhibition another two educational exhibitions were developed, and they were all accompanied by educational programmes which, more or less, stressed the contribution of the different areas of the Middle-East and the Mediterranean in the process of the invention and use of writing (Chryssoulaki, Pini 2008, 217–224).

Finally, during the last few years, a series of archaeological exhibitions stressed the issue of contact and exchange between the different cultures of the Mediterranean in the past, all of which were accompanied with corresponding educational material for Primary and Secondary education. In addition, educational programmes such as "Travelling... in the cultures" in the National Archaeological Museum, a cooperative project between the Archaeological Service and local schools of Crete, the guided tours of the Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki at the ICOM anniversary ("Museums: cultural bridges") and educational projects implemented by school teachers in Thessaloniki, are examples of permanent or occasional attempts at tracing and discussing cross-cultural issues of the past, involving students, teachers, other types of audiences as well as the diverse groups themselves (Tsopela 2008).

Discussion/conclusions

Antiquity, monuments and museums in modern Greece have frequently worked as mechanisms of assimilation, incorporation, national manipulation and manifestations of power (Damaskos, Plantzos 2008). On the other hand, as discussed above, a few but courageous steps have been taken by some museums, institutions and other NGOs in Greece, addressing the issue of social exclusion and cultural differences. Despite this optimistic perspective of presenting material culture to diverse groups, a series of practical and ideological issues must be taken into account. In terms of numbers these initiatives are rather limited and sporadic and certainly do not constitute a well-balanced museum policy towards cultural diversity. Furthermore, the perception of classical antiquity continues to form the conception of national and cultural identity and to define very firmly the museological approach of space and time in the majority of Greek museums. This ideological domination of ancient Greek culture is more solid and dynamic in the public sphere — education and media included — and penetrates the educational activities which are carried out by Greek museums and other institutions. Undoubtedly, under closer scrutiny these educational activities may reveal shades of meaning that are not easily identified via the relevant

literature. On the other hand, it may reveal that their implementation maintains the image of Greek culture as a solid and immutable symbolic centre with a “civilising”, in the last instance, function. Under certain conditions, this function is transformed to an implicit cultural superiority.

Museums as interactive bodies are ideal places to initiate a dialogue regarding cultural differences and incorporate groups which are usually marginalised. In our opinion this is not simply a matter of museum communication policy. It is rather a deeper shift of the museum discourse towards a more comprehensive narrative about the past and its cultural manifestations, a shift which will hopefully integrate Greek cultural features whilst at the same time celebrating diversity.

The recent museological turn in some of the country’s new museums which present material culture in its historical context, beyond the well-established timeless, aesthetic and ethnic connotations, is rather indicative and welcomed. A critical synthesis of the past and a self-reflective archaeological discourse is fundamental for making all types of visitors aware of the complexity and diversity of the archaeological record and to encourage culturally diverse groups, instead of consuming the “dominant” Greek culture, to likewise include their “silent” pasts in the context of common human experience (Kotsakis 2009).

REFERENCES

- Amitsis G., Lazaridis G. (red.) 2001. *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Athens.
- Andreu S., Kotsakis K. 2002. *Αρχαιολογία, Μουσείο και Εκπαίδευση. Έρευνα της ελληνικής και διεθνούς εμπειρίας*, „Αρχαιολογία και Τέχνες” τ. LXXXVB, s. 102–103.
- Baldwin-Edwards M., Fakiolas R. 1999. Greece: the contours of a fragmented policy response, (w:) *Immigrants and the informal economy in Southern Europe*, red. W. Baldwin-Edwards, J. Arango, London, s. 186–204.
- Caftantzoglou R., Toundassaki I., Frydakakis M. 2005. *Ιστορία, δομή και λειτουργία των εθνικών μουσείων της Αθήνας: Εθνικό Αρχαιολογικό, Βυζαντινό και Χριστιανικό, Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης. Μια έρευνα κοινού*, „Τετράδια Μουσειολογίας” τ. II, s. 71–73.
- Clogg R. (red.) 2002. *Minorities in Greece: aspects of a plural society*, London.
- Chrysoulaki S., Pini E. 2008. Το κόκκινο νήμα: Αρχαιολογικές εκπαιδευτικές εκθέσεις, (w:) *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, red. N. Nikonanou, K. Kasvikis, Athens, s. 208–237.
- Crooke E. 2007. *Museums and community. Ideas issues and challenges*, London–New York.
- Damanakis M. 1998. *Η εκπαίδευση των παλιννοστώντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Προσέγγιση*, Athens.
- Damaskos D., Plantzos D. (red.) 2008. *A singular antiquity. Archaeology and Hellenic identity in twentieth-century Greece*, Athens.
- Dodd J., Sandell R. (red.) 2001. *Including museums: perspectives on museums, galleries and social inclusion*, Leicester.
- Edwards D., McCollough T. (red.) 2007. *The archaeology of difference: gender, ethnicity, class and the “other” in Antiquity: studies in honour of Eric M. Meyers*, Boston.
- Empeirikos L., Ioannidou A., Karantzola E., Mpaltiotis L., Mpeis S., Tsitselikis K., Christopoulos D. 2001. *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα*, Athens.
- Frangkoudaki A., Dragonas Th. (red.) 1997. «Τι είναι η πατρίδα μας;» *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Athens.

- Fyfe A., Figueroa P. (red.) 1993. *Education for cultural diversity: the challenge for a new era*, London.
- Gotsis S., Chryssoulaki S. 1996. *Ο πολιτισμός ως μέσο ένταξης- μία διαπολιτισμική προσέγγιση*, Athens.
- 1997 *Ο πολιτισμός ως μέσο ένταξης- μία διαπολιτισμική προσέγγιση*, Athens.
- Gotsis S. 2008. *Το μουσείο στη δίνη της «παγκοσμιοποίησης» και της «πολυπολιτισμικότητας»*, „Ilissia” t. III, s. 40–51.
- Hamilakis Y. 2007. *The nation and its ruins: Antiquity, archaeology and national imagination in Greece*, Oxford.
- Hamilakis Y., Yalouri E. 1996. *Antiquities as symbolic capital in modern Greek society*, “Antiquity” t. LXX, s. 117–129.
- Herzfeld M. 1982. *Ours once more. Folklore, ideology and the making of modern Greece*, Austin.
- Hooper-Greenhill E. (red.) 1997. *Cultural diversity: developing museum audiences in Britain*, Leicester.
- Jones S. 1997. *The archaeology of ethnicity: constructing identities in the past and present*, London–New York.
- Kakourou-Chroni G. 2006. *Μουσείο — Σχολείο. Αντικριστές πόρτες στη γνώση*, Athens.
- Kasvikis K., Nikonanou, K., Fourligka E. 2002. *Εκπαιδευτικά προγράμματα αρχαιολογίας στην Ελλάδα. Τα αποτελέσματα μιας έρευνας και μιας εναλλακτικής πειραματικής εφαρμογής*, „Αρχαιολογία και Τέχνες” t. LXXXVB, s. 103–113.
- Kasvikis K., Gakoudi K., Kotinis Ch. 2007. *Ο ελληνικός πολιτισμός ως δεύτερος — ξένος και ως μια άλλη γλώσσα για τους οικονομικούς μετανάστες και μετανάστριες*, (w:) *Η Ελληνική Γλώσσα ως δεύτερη / ξένη: Έρευνα, Διδασκαλία και Εκμάθηση*, red. K. Ntinias, A. Chatzipanagiotidi, Thessaloniki, s. 347–360.
- Kasimati K. 1998. *Πόντιοι στην Ελλάδα και κοινωνικός αποκλεισμός*, (w:) *Κοινωνικός αποκλεισμός. Η ελληνική εμπειρία*, red. K. Kasimati, Athens, s. 275–305.
- Katsanika E., Gavriilidou I. 2008. «Ψηφιδωτό Πολιτισμών»: Το μουσείο ως χώρος συνάντησης ανθρώπων και ιδεών, „Ilissia” t. III, s. 58–63.
- Kokkinos G., Alexaki E. (red.) 2002. *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, Athens.
- Kotsakis K. 1991. *The powerful past: theoretical trends in Greek archaeology*, (w:) *Archaeological theory in Europe*, red. I. Hodder, London, s. 65–90.
1998. *The past is ours: images of Greek Macedonia*, (w:) *Archaeology under fire: nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, red. L. Meskell, London, s. 44–67.
2003. *Ideological aspects of contemporary archaeology in Greece*, (w:) *The impact of classical Greece on European and national identities*, red. M. Haagsma, P. den Boer, E. M. Moorman, Amsterdam, s. 55–70.
2009. *Σιωπηλά παρελθόντα*, „Ilissia” t. IV, s. 30–32.
- Lidchi H. 1997. *The poetics and the politics of exhibiting other cultures*, (w:) *Representation — cultural representations and signifying practices*, red. S. Hall, London, s. 151–208.
- Marvakis A., Parsanoglou D., Pavlou M. (red.) 2001. *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Athens.
- Milios G. 1997. *Η διαμόρφωση του νεοελληνικού έθνους και κράτους ως διαδικασία οικονομικής και πληθυσμιακής ομογενοποίησης*, (w:) *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα: Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*, red. K. Tsitselikis, D. Christopoulos, Athens, s. 281–314.
- Ministry of Culture 2002. *Παιχνίδια Πολιτισμού. Εκπαιδευτικές δράσεις του Υπουργείου Πολιτισμού*, Athens.
- Nikonanou N. 2002. *Αρχαιολογικά μουσεία και σχολείο. Εκπαιδευτικά προγράμματα μουσειακής αγωγής για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα*, Unpublished Dissertation, Thessaloniki.
- 2006 *Οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες του Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, (w:) *Εκπαιδευτικά Προγράμματα σε χώρους πολιτισμού*, red. E. Fourligka, R. Veropoulidou, Thessaloniki, s. 29–32.
- Nikonanou N., Kasvikis K. (red.) 2008. *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, Athens.
- Οικονομου Μ. 2005. *Εβραϊκό Μουσείο της Ελλάδας: Μόνιμες και προσωρινές εκθέσεις*, „Τετράδια Μουσειολογίας” t. II, s. 52–57.
- Papataxiarchis E. 2006. *Τα άχθη της ετερότητας. Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21ου αιώνα*, (w:) *Περιπέτειες της ετερότητας, Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, red. E. Papataxiarchis, Athens, s. 1–85.
- Parekh B. 2000. *Rethinking multiculturalism: cultural diversity and political theory*, Basingstoke.
- Patterson T. 2001. *Diversity and archaeology*, (w:) *Cultural diversity in the United States. A critical reader*, red. I. Susser, T. Patterson, Malden, Mass., s. 140–154.

- Pavlou M., Christopoulos D. (red.) 2004. *Η Ελλάδα της μετανάστευσης*, Athens.
- Sandell R. 1998. *Museums as agents of social inclusion*, "Museum Management and Curatorship" t. XVII(4), s. 401–418.
2002. (red.) *Museums, society, inequality*, London.
- Stone P., MacKenzie R. (red.) 1990. *The excluded past: archaeology and education*, London–New York.
- Stone P., Molyneux B. (red.) 1994. *The presented past: heritage, museums and education*, London–New York.
- Trevezza-Sousi O. 2002. Εκπαιδευτικά προγράμματα στο Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας, (w:) *Μουσείο-Σχολείο. 6ο Περιφερειακό Σεμινάριο. Καβάλα*, red. P. Vosnidis, A., Tsitouri-Athens, s. 116–119.
- Tsitselikis K., Christopoulos D. (red.) 1997. *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα: Μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών*, Athens.
- Tsopele A. 2008. *Εκπαίδευση, αρχαιολογία και μουσείο. Προσεγγίσεις στην πολιτισμική διαφορά*. Unpublished Master dissertation, AUTH, Thessaloniki.
- Woodrow D., Verma G., Rocha-Trinidad M.B., Campani G., Bagley C. (red.) 1997. *Intercultural education: theories, policies and practice*, Hants.

Kostas Kasvikis, Eleutheria Theodoroudi, Aggeliki Tsopele, Kostas Kotsakis

---

TWORZENIE ALTERNATYWNYCH ZNACZEŃ Z PRZESZŁOŚCI:
RÓŻNE PODEJŚCIA DO RÓŻNORODNOŚCI KULTUROWEJ
W GRECKICH MUZEACH
(streszczenie)

Różnorodność, wykluczenie oraz grecka przeszłość i współczesność

Różnorodność kulturowa i zróżnicowanie perspektyw kulturowych stanowią integralne cechy ludzkiej egzystencji. Pomimo że dla współczesnych państw istnienie różnych grup kulturowych, językowych, etnicznych lub religijnych jest po prostu oczywiste, większość rządów dąży do stosowania polityki asymilacji i tłumienia ludzi o odmiennej tożsamości kulturowej i etnicznej, co prowadzi do ich marginalizacji, upośledzenia oraz powstawania nierówności.

Wielowymiarowość zróżnicowania kulturowego stanowiła również dużą przeszkodę dla dyskursu „tworzenia narodu”, konsekwencją czego kulturowe zróżnicowanie dawnych społeczeństw pozostaje przemilczane, a zamiast tego kreuje się wrażenie o istnieniu jednolitej i stabilnej struktury kulturowej, uważanej za bardziej odpowiednią dla kształtowania świadomości narodowej. Przykład Grecji jest w tym zakresie dość symptomatyczny i w ostatnich czasach został dogłębnie omówiony. W ciągu XX stulecia grecka archeologia prowadziła swoje badania zgodnie z wyżej wspomnianymi wytycznymi i, pomimo obecnej krytyki, starożytna klasycyzacja zachowała swoją rolę potężnego mechanizmu będącego na usługach idei narodowych.

Współczesne społeczeństwo greckie od zawsze było zróżnicowane i wielokulturowe, obejmując wiele grup językowych i religijnych, takich jak muzułmanie, Pomacy, katolicy, żydzi, chrześcijańscy i muzułmańscy Cyganie, Wołosi, Arwanicy, Ormianie, Sławofoni. Z drugiej jednak strony wskazywano, że ów polityczny proces homogenizacji, polegający na stosowaniu silnej presji kulturowej i edukacyjnej, rozpoczął się bezpośrednio po utworzeniu państwa greckiego w początkach XIX w., a zakończył w drugiej połowie XX w. Doszło wówczas do uformowania się homogenicznych i stabilnych ram narodowości greckiej, w których nie pozostawiono zbyt wiele miejsca dla jakichkolwiek dyskontynuacji i/bądź pęknięć oraz w ramach których często otwarcie wyrażano negatywne nastawienie do wszelkich odmienności kulturowych. W tak zarysowanym kontekście perspektywa monokulturowej polityki edukacyjnej w oczywisty sposób odzwierciedla negatywne nastawienie do wielokulturowości.

W latach 90. XX w. monokulturowe zorientowanie greckiej polityki, społeczeństwa i edukacji zostało poważnie zachwiane przez nieoczekiwaną eksplozję różnorodności kulturowej, która nastąpiła w wyniku

rozpadu bloku komunistycznego, odrodzenia się nacjonalizmów bałkańskich, rozpadu Jugosławii i ZSSR oraz na skutek podstawowych konsekwencji procesu globalizacyjnych. Konsekwencje eksplozji różnorodności kulturowej miały zasadnicze znaczenie dla systemu greckiej edukacji i kultury. Niniejszy artykuł ma na celu zbadanie zagadnienia różnorodności kulturowej i wykluczenia społecznego przez pryzmat indywidualności poszczególnych grup, włączając w to imigrantów oraz grupy zróżnicowane pod względem religijnym i etnicznym, w ramach podejść muzeologicznych i polityki edukacyjnej, prowadzonej przez greckie muzea oraz przez inne instytucje kulturalne i edukacyjne, a także przez organizacje pozarządowe.

Projekt badawczy: identyfikowanie różnorodności kulturowej w greckich muzeach

W ramach projektu „ACE” (Archeologia we Współczesnej Europie. Profesjonalna archeologia i jej społeczny odbiór) podjęto realizację badania muzeów i programów edukacyjnych w Grecji poprzez pryzmat różnorodności kulturowej w procesie tworzenia alternatywnych znaczeń przeszłości.

W ciągu ostatnich 30 lat muzea i inne instytucje kulturalne w Grecji rozwijają politykę edukacyjną, adresowaną do różnych kategorii odbiorców. Spośród wielu podjętych działań edukacyjnych, bardzo nieliczne spełniają jednak cele naszego projektu badawczego, dotyczącego różnorodności kulturowej, pod względem zarówno grup docelowych odbiorców, jak również treści oraz podejść.

Działania edukacyjne dotyczące różnorodności kulturowej, które zostaną poniżej dokładniej zaprezentowane i omówione, należą do dwóch bloków badawczych i są powiązane z:

A. Inicjatywami i działaniami koncentrującymi się na wykluczonych grupach kulturowych

Faktem jest, iż większość inicjatyw edukacyjnych podejmowanych przez greckie muzea koncentruje się głównie na grupach szkolnych — z których większość jest zintegrowana pod względem pochodzenia etnicznego i języka; tym samym w sposób nieświadomy włączają się one w proces reprodukcji „asymilacji” lub przynajmniej „polityki integracji” wobec wielokulturowości. Wybrane przez nas nieliczne wyjątki od serii działań edukacyjnych skupiających się na pojedynczych, zróżnicowanych grupach kulturowych zostały przez nas gruntownie przeanalizowane, gdyż stanowią próby będące wyzwaniem dla dominującej perspektywy „jednokulturowej” w postrzeganiu przeszłości. Mimo iż są nieliczne, stanowią interesujące przykłady rozwiązań zarówno z uwagi na trwanie, przedstawiane treści, stosowane metody oraz grupy docelowe, do których są skierowane, ze względu na choćby wiek osób czy ich status społeczny.

B. Inicjatywami i działaniami koncentrującymi się na wzajemnych oddziaływaniach kulturowych i na nieobecnej przeszłości

Drugi blok badawczy dostarcza znaczącego wglądu w sposoby reprezentacji i postrzegania zróżnicowania kulturowego w przeszłości, kreowane przez greckie muzea i inne powiązane z nimi instytucje. Działania badawcze w II bloku związane są w większości z muzeami etnologicznymi, które dokumentują i prezentują grupy zróżnicowane kulturowo, podczas gdy inne rodzaje muzeów w Grecji starają się prezentować kulturę materialną jako obszar kontaktów, wymiany i interakcji pomiędzy różnymi kulturami i społecznościami w przeszłości.

Dyskusja/wnioski

Starożytność, pomniki i muzea we współczesnej Grecji były często wykorzystywane jako mechanizmy asymilacji, inkorporacji, manipulacji narodowej czy manifestowania potęgi. Z drugiej jednak strony, co przedstawiono w artykule, niektóre muzea, instytucje i organizacje pozarządowe w Grecji podjęły kilka, ale za to bardzo odważnych działań dotyczących zagadnienia wykluczenia społecznego i zróżnicowania kulturowego. Wbrew tym optymistycznym perspektywom prezentowania kultury materialnej zróżnicowanym grupom należy wziąć jednak pod uwagę pewne kwestie natury praktycznej oraz ideologicznej. Liczba tych inicjatyw jest ciągle bardzo ograniczona i są one dość okazjonalne, w związku z czym z pewnością nie tworzą odpowiednio zrównoważonej polityki muzealnej uwzględniającej różnorodność kulturową. Co więcej, pojęcie starożytności klasycznej w dalszym ciągu stanowi podstawowy punkt odniesienia dla koncepcji tożsamości narodowej i kulturowej, bardzo silnie definiując muzeologiczne podejście do czasu i przestrzeni w większości greckich muzeów. Owa ideologiczna dominacja starożytnej kultury greckiej jest jeszcze bardziej trwała oraz dynamiczna w sferze publicznej — co dotyczy też edukacji

i mediów — przenikając działania popularyzatorskie prowadzone przez greckie muzea i inne instytucje. Bez wątpienia bliższe przyjrzenie się omawianym projektom edukacyjnym może ujawnić znaczenia, które nie są wystarczająco ewidentne w trakcie lektury literatury przedmiotu. Z drugiej strony może ono ujawnić, że ich wprowadzenie podtrzymuje obraz greckiej kultury jako stabilnego i niezmiennego kapitału symbolicznego spełniającego, w ostatecznej instancji, funkcje „cywilizacyjne”. W określonych warunkach funkcja ta służy uzasadnieniu tezy o domniemanej wyższości kulturowej.

Muzea jako instytucje o charakterze interaktywnym stanowią idealne miejsce do inicjowania dialogu odnoszącego się do różnic kulturowych i włączania grup zazwyczaj marginalizowanych. Naszym zdaniem, nie dotyczy to tylko prowadzonej przez muzeum polityki komunikacji z odbiorcami. Jest to raczej głębsza zmiana dyskursu muzealnego w kierunku tworzenia bardziej wszechstronnej narracji o przeszłości i jej kulturowych manifestacjach, zmiana, która — miejmy nadzieję — zintegruje różne greckie cechy kulturowe, celebrując jednocześnie ich różnorodność.

Obecny zwrot, obserwowany w niektórych nowych, greckich muzeach, polegający na prezentowaniu kultury materialnej w jej historycznym kontekście, przekraczający tym samym jej ponadczasowe, estetyczne i etniczne uwarunkowania, wydaje się znaczący i mile widziany. Dokonanie krytycznej syntezy przeszłości i prowadzenie refleksyjnego dyskursu archeologicznego ma zasadnicze znaczenie w uświadomieniu wszystkim kategoriom osób odwiedzających muzea złożoności i zróżnicowania źródeł archeologicznych. Stanowi on również zachętę dla różnorodnych grup kulturowych, by zamiast konsumowania „dominującej” kultury greckiej, włączyły na równych prawach własną, dotychczas „przemilczaną” przeszłość w kontekst ogólnoludzkiego doświadczenia.

Authors addresses: Kostas Kasvikis, Department of Primary Education, University of Western Macedonia, Greece, email: kkasvikis@uowm.gr; Eleutheria Theodoroudi Eleutheria, Aggeliki Tsopela, Kostas Kotsakis, Department of History and Archaeology, Aristotle University of Thessaloniki, Greece, emails: elethead@hist.auth.gr; atsopele@hist.auth.gr; kotsakis@hist.auth.gr